

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵנוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך שמונים ושניים, חוברת שלישית
סיוון התש"ף

ירושלים התש"ף

תוכן העניינים

	מאמרים	
229	יואל אליצור	אימות הקריאה בעברית המקראית: הסתכלות חדשה
240	עמנואל מסטיי	לגיוזרונה ולפירושה של אֶגְרָטְלִי (עזרא א 9)
	שמחה גרשון בורר	הצנזורה וההגהות המסומנות בעיגול מזונב בכתב יד
251		קאופמן למשנה
	תמר צבי	דרכי הכתיבה של מילים מנחות בעברית בקטעי
261		הגניזה המוקדמים של תרגום רס"ג לתורה
	עלי ותד	מיהו מחבר הטור הערבי ב"המליץ", המילון
284		התלת-לשוני: עברי-ערבי-ארמי?
	מן העבודה במילון ההיסטורי	
	אלכסיי (אליהו) יודיצקי	
296	ודינה סוקול	איך קיבל הפיל את החדק שלו בעברית
	הערות ותגובות	
301	מיכאל סוקולוף	על השם הקדום של האות ב"ת
	ביקורות	
303	אדם בן-ננון	תורת טעמי המקרא של ספר הדאיה אלקאר
V	תקצירים באנגלית	

כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:

פרופ' יואל אליצור, האוניברסיטה העברית בירושלים • Yoel.Elitzur@mail.huji.ac.il
ד"ר עמנואל מסטיי, Nestorstr. 18 Berlin 10709, Germany, emmanuel.mastey@mail.huji.ac.il •
שמחה גרשון בורר, התכנית ללימודי מדע והלכה, המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בראילן
sgbmzm@gmail.com

פרופ' תמר צבי, החוג ללשון העברית, אוניברסיטת חיפה • tzewi@univ.haifa.ac.il
ד"ר עלי ותד, רח' בלקיס, ת"ד 895, כפר ג'ת המשולש 3009100 • aliwated@beitberl.ac.il
ד"ר אלכסיי (אליהו) יודיצקי, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים • yudickya@hebrew-academy.org.il
דינה סוקול, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים • dinas@hebrew-academy.org.il
פרופ' מיכאל סוקולוף, רח' חזקיהו המלך 11, ירושלים 9314715 • sokoloffm@outlook.com
ד"ר אדם בן-ננון, רח' הרב קוק 5, בני ברק 5140502 • adam.bin100@gmail.com

הצנזורה וההגהות המסומנות בעיגול מזונב בכתב יד קאופמן למשנה

א. פתיחה

כתב היד של המשנה המכונה "כתב יד קאופמן" (בודפשט A50) כבר קנה לו שם בקרב החוקרים והלומדים שהוא כתב היד הטוב ביותר של המשנה. גולדברג מנמק את ייחודו של כתב יד קאופמן "בזה שהוא שומר על הנוסחאות המקוריות יותר טוב מאשר כל כתב יד אחר, וכן על הלשון ועל הכתיב של המסורת הארץ-ישראלית".¹ כל מי שעוסק בכתב יד קאופמן שם לב שהנקדן שניקד את כתב היד עסק גם בהגהות נוסח הסופר, וכדברי בר-אשר: "הנקדן העיקרי שניקד את כל כתב היד ותיקן ושינה הרבה מהגרסאות שיצאו מתחת ידי הסופר".² אומנם בר-אשר ציין גם זאת: "פזורות לאורכו של כתב היד תוספות מתוספות שונות בשוליים, שאך חלקן יצאו מתחת ידיהם של הסופר ושל הנקדן העיקריים".³ מכיוון שיש בשולי כתב היד הגהות הכתובות בסוגי כתב השונים זה מזה, ברור שהתוספות שבשוליים, גם אלו שאינן מעשה ידי הנקדן, לא יצאו כולן מתחת ידיו של מגיה אחד. עדיין לא נעשה מחקר מקיף על כל המגיהים שהגיהו את כתב היד.⁴ במאמר זה אעסוק בשני סוגי הגהות מן התוספות שבשוליים, הגהות הצנזורה וההגהות המסומנות בעיגול מזונב, ואנסה לקשר ביניהן.

* הבסיס למאמר זה התגבש במהלך עבודתי, בשנת תשע"ח, בהוצאה לאור של "המשנה לפי כתב יד קאופמן" באקדמיה ללשון העברית. תודתי למי שסייעוני בפיענוח צפונותיו של כתב יד קאופמן ובהכנת המאמר: פרופ' משה בר-אשר, זאב יצחק דינר, פרופ' יוסף ריבלין, ד"ר בנימין אליצור, ד"ר עמנואל מסטיי, ד"ר אלכסיי (אליהו) יודיצקי ומר אורי הולצמן.
תצלומי כתב יד קאופמן באדיבות ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים: Courtesy of Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences.
תצלומי קודקס המבורג 18 באדיבות ספריית המדינה והאוניברסיטה של המבורג.

1. גולדברג, עירובין, עמ' לד.
2. בר-אשר, מבוא, עמ' ח.
3. שם.
4. מבריקה ראשונית שערכתי, המספקת הערכה גסה, יש כאלף הגהות בשולי הדפים של כתב יד קאופמן (למעט כתיבה על גבי המחק בתוך הטקסט). כשלוש מאות מתוכן אינן כתובות בכתב ידו של הנקדן. רובן המכריע של ההגהות הללו הן בארבעת הסדרים הראשונים של המשנה.

ב. חשיבות זיהוי והבחנה בין מגיחים שונים

אצטט מדבריו היסודיים והחשובים של מלאכי בית-אריה על סימוני הגהה בכתבי יד:

על קורא כתב-יד וכל שכן מהדירו להבדיל בין מערכת סימני ההגהה מידי המעתיק עצמו ובין סימני הגהה שנוספו בידיים מאוחרות. הבחנה זו איננה פשוטה במקרים רבים, אך היא חיונית להבנת הארכאולוגיה של הטקסט מראשית העתקתו ובמהלך הדורות של השימוש שהשתמשו בו קוראים תלמידי חכמים שהגיהו אותו [...] על מהדירי טקסטים לנסות לחשוף את שכבות ההגהה המאוחרות על-ידי השוואה קפדנית בין השיטות הגרפיות לסימוני ההגהה שמשמש כתב-היד הוסיפו במרוצת הזמן ולהשתדל להפריד בין ידי המגיחים על-ידי הצגת ההגהות שנוספו במהדורותיהם. חשוב לבחון היטב את מערכת סימני ההגהה לסוגיהם בעמודי כתב-היד ולתעדם. תכופות נועד לכל סוג של הגהה סימן משלו. רוב הסימונים נוספו מעל התיבות המוגהות [...] תיקוני מילים ומילים חלופיות לא נכתבו בפנים הטקסט אלא בשוליים. בגוף השורה המילים שיש לתקן או להחליפן באחרות סומנו בדרך כלל מעליהן בסימן גרפי מבליט, והמילים המתקנות או החלופיות, שנכתבו תמיד בשוליים, סומנו בדרך כלל בסימן מבליט דומה. במרוצת הזמן התפתחה נטייה לכתוב סימונים אלו בצורת עיגול מזונב, שזנבו בגוף הטקסט פנה לעבר השוליים, ובהגהה – לעבר הטקסט.⁵

אם כן, ההבחנה הנזכרת חשובה בייחוד כאשר אנו מנסים לעקוב אחרי תולדות נוסח המשנה מפני שברוך כלל המגיחים השונים משקפים מסורות נוסח שונות, מהן מוקדמות ומהן מאוחרות. שימת לב לשיטות הגרפיות של סימוני ההגהות היא אחת מהדרכים החשובות ביותר להבחנה בין המגיחים, וכמובן חשוב להשתמש גם בצורת הכתב להבחנה בין המגיחים: כתב מרובע לעומת כתב רהוט, סגנונות שונים של כתבים, מאפייני כתב אישיים של הכותב, הדיו שבה כתובות ההגהות. כן יש לשים לב אם המגיה מנקד את הגהותיו ולברר מהי ההגייה של המנקד, ועוד.

ג. הצנזורה בכתב יד קאופמן למשנה

שלוש דרכי הגהה נוקט הצנזור בכתב יד קאופמן:

1. הוספת המילה ע"ז. בשמונה עשר מקומות המילים גוי או נכרי מתוקנים לע"ז.⁶ ברוב המקומות דרך ההגהה היא הוספת ע"ז בגיליון, ובשלושה מקומות ההוספה היא בין השורות. בכל המקומות האלה המילה ה"בעייתית" לא נמחקה. במקומות

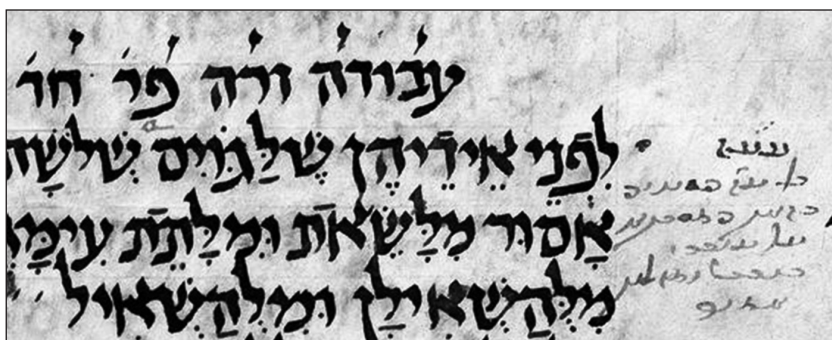
5. בית אריה, קודיקולוגיה, עמ' 374–375.

6. = עובר עבודה זרה. רשימת המקומות היא: ברכות ח, ו; דמאי ו, י 2x; יומא ח, ז; יבמות טז, ה; בבא קמא ד, ו; סנהדרין ט, ב; עבודה זרה א, א; א, ג; א, ה 2x; א, ו; ב, א 3x; ג, חולין א, א; פרה ב, א. ככל הנראה המקומות הללו צרמו באופן מיוחד לאוזניים נוצריות. בשאר המקומות

שבהם נוספה המילה עע"ז בגיליון והמילה הבעייתית נמצאת באמצע שורה, נוסף עיגול מזונב מעל המילה הבעייתית כדי לסמן לאיזו מילה מכוונת ההגהה.⁷ לעומת זאת במקומות שבהם המילה הבעייתית נמצאת בסוף השורה לא נוסף עיגול מזונב מעליה מפני שההגהה סמוכה לה, וברור שהיא מכוונת אליה. לא ברור אם המצנזר הוא שסימן את העיגול המזונב מעל המילה הבעייתית או שמא מישהו אחר. על כל פנים, ודאי שהסימן לא נרשם לפני זמנה של הגהת הצנזור.

2. הערה מטרימה. בתחילת מסכת עבודה זרה, באמצע העמוד, ברווח שבין שני הטורים מתחת להערת הצנזורה הראשונה שבמסכת זו, נמצאת הגהת צנזור המכוונת לכל המסכת: "כל ע"ז השנויה בזאת המסכתא על עובדי כוכבי' ומזלות אמור".

3. מחיקת מילה. במשנה סנהדרין ד, ה, במשפט "שלא יהו המינים אומ' רשויות הרבה בשמים", נמחקה המילה המינים.⁸

ההערה המטרימה בתחילת מסכת עבודה זרה (יש לשים לב לעיגול המזונב הנמצא מעל סוף המילה שלגוים ומפנה למילה עע"ז שבצד ימין).

בעמוד האחרון של כתב יד קאופמן מופיעות חתימותיהם של שני צנזורים.⁹ בכל חתימה מופיעה שנת הצנזור. החתימה הראשונה היא חתימתו של הצנזור פרנגואלוס, משנת 1575,¹⁰ והחתימה השנייה היא חתימתו של הצנזור יגל, משנת 1611 בעיר לוגו.¹¹

במשנה שבהם מוזכרות המילים גוי או נכרי אין הגהת צנזורה (בסך הכל מוזכר במשנה כמה פעמים גוי וכשישים פעמים נכרי).

7. זנב העיגול פונה לעבר ההגהה.
8. אני מניח שזו פעולת הצנזור, כדי למנוע הבנה שהמשנה מכנה את הנוצרים בשם מינים בגין אמונתם ברשויות הרבה, כלומר בשילוש.
9. קראוס, כ"י קאופמן, עמ' 461. קראוס מפנה אל פופר, הצנזורה. להלן מובא תצלום של החתימות.
10. Revisus p[er] me Laurentiu[s] Franguellu[s] 1575
11. Camillo Jaghel 1611 Lugo. אני מניח שבמקרה של כתב יד קאופמן יגל רק אישר שכתב היד מצונזר כראוי. ועוד ראה ממך, אוצרות, עמ' 227 (כתב יד עם חתימה של יגל משנה זו).

כדי להגיע למידע חשוב השופך אור על הצנזורה בכתב יד קאופמן יש לדעת זאת:¹² בשנת 1554 פרסם האפיפיור יוליוס השלישי בולה האוסרת החזקת "גמרא-תלמוד" אך מתירה החזקת ספרים אחרים ובהם "משנה". בין היתר נקבע בבולה שכתבי יד וספרים שכבר נדפסו יימסרו לנציגי הכנסייה לשם בדיקה, וקטעים בעייתיים יימחקו לפי הצורך, ולאחר מכן יוחזרו הספרים לבעליהם. המומר יקובוס ג'רלדינו, ששמו העברי היה האלוף ר' יוסף ארלס, היה הממונה על הצנזורה. בדיקת הספרים ומחיקת הקטעים הבעייתיים כונתה "זיקוק" או "תיקון". בעשרות השנים שלאחר מכן היו באיטליה מבצעי צנזורה שבהם נאספו ספרים, צונזרו ונחתמו, ולאחר מכן הוחזרו לבעליהם. רוב הצנזורים היו מומרים. בדרך כלל המחיקות בכתבי יד ובספרים שכבר נדפסו היו מעטות. מעיון בחתימות צנזור המעטות כתבי יד ידוע שבשנת 1575 היה מבצע צנזור שכזה בידי המומר לאורנטיוס פרנגואלוס. פעמים רבות מינו היהודים אדם מטעמם להכין את הספרים לבדיקה ולחתימה, כלומר יהודי עשה את פעולת הזיקוק, והצנזור רק חתם. ידוע שהיהודי יצחק מארלי, שהיה אחיו של המומר ג'רלדינו, עסק בעיר פרארה בזיקוק ספרים בטרם בדק אותם פרנגואלוס, ששהה בפרארה בשנים 1573–1579.¹³

לאור נתונים אלו אפשר להבין שצנזורו של כתב יד קאופמן בידי פרנגואלוס בשנת 1575 היה חלק ממבצע הצנזור שנערך בשנה זו. מלבד זאת, לאור הנאמר לעיל כי פרנגואלוס שהה בפרארה בשנים 1573–1579 וערך שם מבצע צנזור, יש להניח שכתב יד קאופמן צונזר בפרארה. אם הנחה זו נכונה, מסתבר שיצחק מארלי, שכאמור עסק בפרארה בהכנת ספרים לבדיקתו של פרנגואלוס, הוא שכתב את הערות הצנזורה בכתב יד קאופמן. פרנגואלוס עצמו רק חתם לאישור שהספר מצונזר כראוי.

עיון במאמר של גוטפריד ריג¹⁴ מספק תמיכה חזקה להנחה שיצחק מארלי הוא שכתב את הגהות הצנזורה בכתב יד קאופמן. המאמר עוסק בכתב היד הנמצא באוניברסיטת המבורג ומכונה קודקס היבריкус 18 (מתכ"י, ס' 881) ואינו עוסק כלל בכתב יד קאופמן. בקודקס זה משנה עם פירוש הרמב"ם על שלושת סדרי המשנה הראשונים, וכן הלכות ברכות למהר"ם מרוטנבורג. קודקס זה נחתם בסופו בידי פרנגואלוס סמוך לשנת 1575.¹⁵ בתחילת הקודקס נכתב במפורש "מתוקן על ידי יצחק מארלי", כלומר יצחק מארלי הוא שביצע את עבודת ההכנה של קודקס זה – לקראת בדיקתו וחתימתו של פרנגואלוס. בקודקס זה צנזורה, בין היתר, משנת ברכות ח, ו "אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים שלגויים", ובמקום המילה

12. על פי דז'קרקוצקין, הצנזור, עמ' 95–110. ספר זה עוסק בנושאי הצנזורה הקתולית במאה השש-עשרה, אם כי אינו עוסק כלל בצנזורה של כתב יד קאופמן.

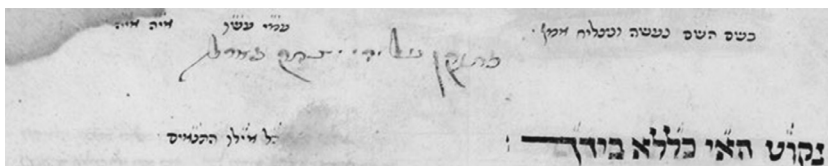
13. שם, עמ' 109–110.

14. ריג, קודקס, עמ' 381–386.

15. בתאריך 15 בדצמבר 1574.

גויים כתב יצחק מארלי ע"ז. ריג מוכיח שאת המילה ע"ז אכן כתב יצחק מארלי ולא פרנגואלוס, שכן אותיות העי"ן בהגהה ע"ז שבקודקס המבורג זהות בצורתן לצורת האות עי"ן שבחתימתו של יצחק מארלי בתחילת הקודקס. ועוד מציין ריג שניתוח דיו למילה ע"ז ולחתימותיהם של יצחק מארלי ושל פרנגואלוס שנעשה בידי אירה רבין מהמרכז לחקר כתבי יד בהמבורג מראה שחתימתו של יצחק מארלי והגהה ע"ז מקורן באותה דיו, ואילו חתימתו של פרנגואלוס היא בדיו שונה. עיון בתצלום מתוך קודקס המבורג 18 מראה שצורת הכתב של הגהה ע"ז בקודקס המבורג זהה לחלוטין לצורת הכתב של הגהות ע"ז בכתב יד קאופמן.¹⁶ אם כן בזה מתחזקת מאוד ההנחה שאכן יצחק מארלי הוא שכתב את הגהות הצנזורה בכתב יד קאופמן.¹⁷

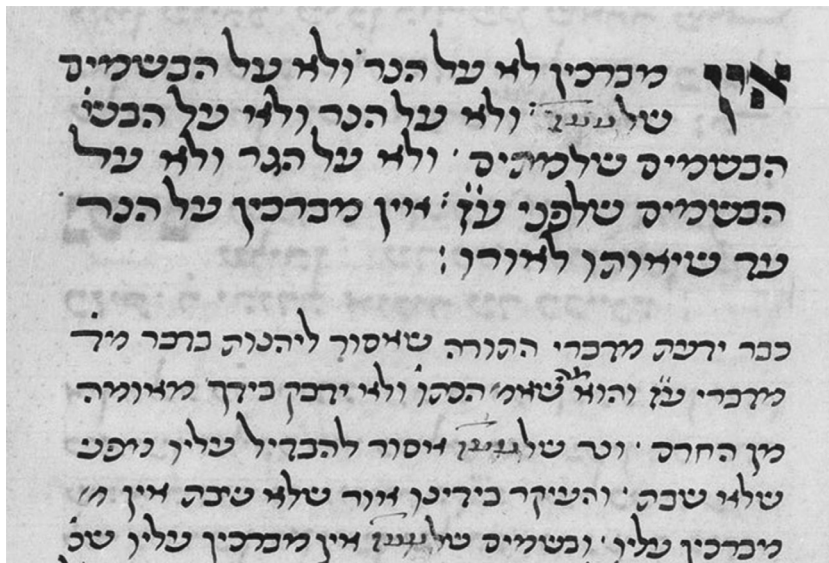
הבדל חשוב בין קודקס המבורג לכתב יד קאופמן הוא שבקודקס המבורג המילה הבעייתית – גויים – נמחקה, והגהה הצנזור – ע"ז – נכתבה על גבי המחק, ואילו בכתב יד קאופמן המילה המקורית לא נמחקה והגהה הצנזור נכתבה בדרך כלל בצד. לדעתי יש להניח שהסיבה לכך היא שכבר בשנת 1575 נחשב כתב יד קאופמן לכתב יד עתיק וחשוב, ולכן המצנזר (כאמור ככל הנראה יצחק מארלי) לא הרשה לעצמו לפגוע ביד גסה בכתב היד ולמחוק את הטקסט ה"בעייתי". לעומת זאת, ייתכן שקודקס המבורג לא נחשב אז לעתיק או לחשוב במיוחד.

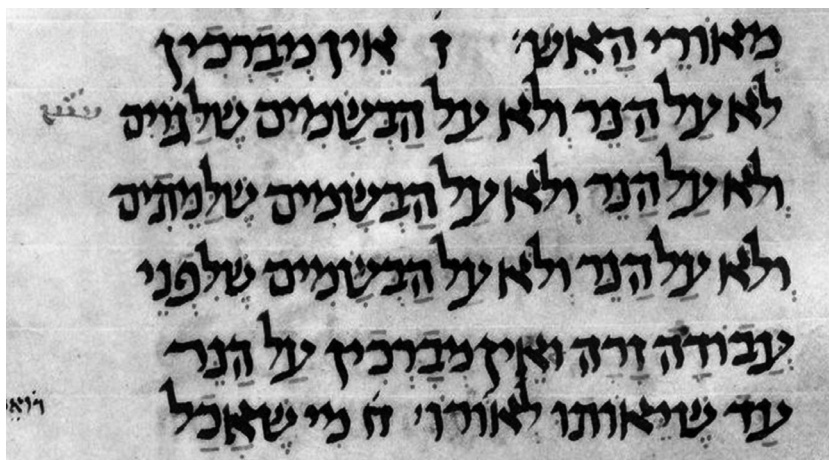
הכתובת "מתוקן על ידי יצחק מארלי" שבתחילת קודקס המבורג 18

16. פרט לכך שבכתב יד קאופמן מופיעות מעל המילה שלוש נקודות אלכסוניות כדי לסמן שמדובר בראשי תיבות, ואילו בקודקס המבורג מופיע קו אלכסוני מעל המילה לאותה מטרה.

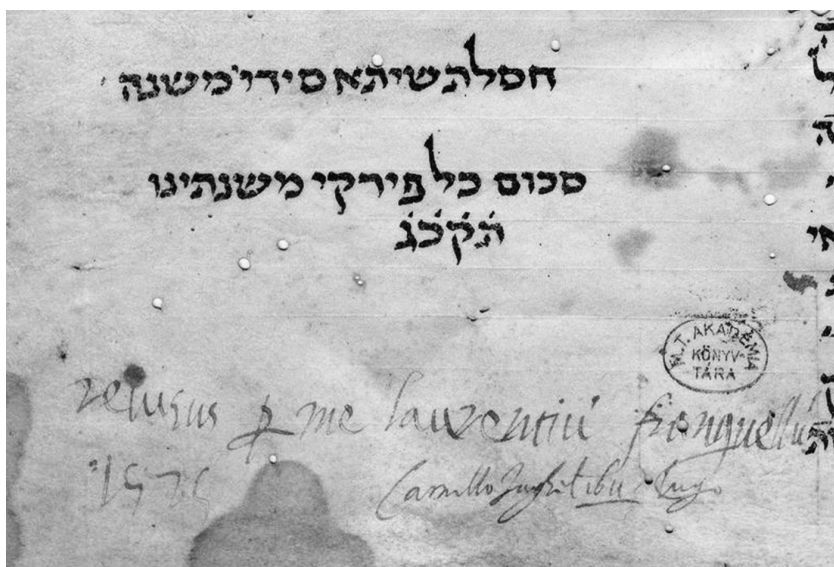
17. לכל הפחות את הגהות ע"ז.

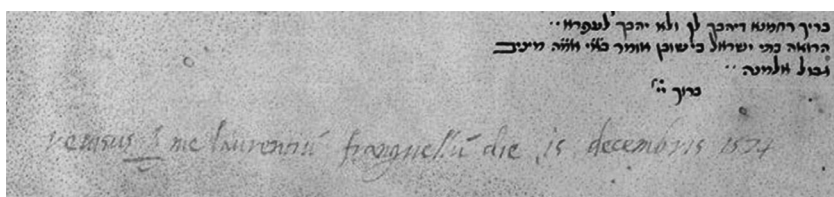
תיקוני ע"ז לברכות ח, ו שבקודקס המבורג, מידו של יצחק מארלי

הגהת צנזור ע"ז בכתב יד קאופמן, ברכות ח, ז (בדפוסים: משנה ו)

חתימותיהם של הצנזורים פרנואלוס (שורה ראשונה) ויגל בסוף כתב יד קאופמן; השנה 1575 המופיעה בתחילת השורה השנייה שייכת לחתימה הראשונה.

חתימתו של פרנואלוס בסוף קודקס המבורג 18; התאריך: 15 בדצמבר 1574

ד. ההגהות המסומנות בעיגול מזונב בכתב יד קאופמן למשנה

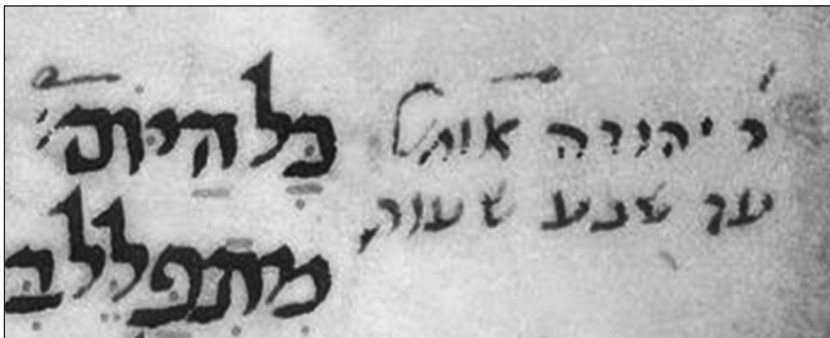
בכתב יד קאופמן מופיעות הגהות נוסח שונות בסימונים גרפיים שונים. עיגולים מזונבים מופיעים לא רק כדי להפנות להגהות צנזורה, אלא גם לציון הגהות נוסח שונות.¹⁸ העיון בהגהות המסומנות בעיגול מזונב מלמד שרבות מהן מבטאות נוסח קרוב או זהה לנוסח הדפוסים, נוסח אשר אינו מופיע בכל כתבי היד המייצגים

18. מבדיקה ראשונית ראיתי כי בכתב יד קאופמן ישנן כשמונים הגהות המסומנות בעיגול מזונב. רובן על סדרים זרעים ומועד, מעט על סדר נשים, והגהות ספורות על שאר הסדרים.

את ענף הנוסח הארץ־ישראלי.¹⁹ כך לדוגמה התוספת "רבי יהודה אומר: עד שבע שעות" (ברכות ד, ב), התוספת "או בקרון" (ברכות ד, ו) ועוד דוגמאות רבות כיוצא באלה.

נקודת המוצא שלי היא שכל מגיה השתמש בסימון אחד עקיב לאורך כל הספר, ושבררך כלל מגיה מאוחר נמנע מלהשתמש בסימן שבו השתמש המגיה שקדם לו. בהתאם לכך ההנחה שלי היא שכל העיגולים המזונובים שבכתב יד קאופמן יצאו מתחת ידיו של מגיה אחד, והטוען אחרת – עליו הראיה. מכיוון שהעיגולים המזונובים המפנים להגהות הצנוזורה לא סומנו קודם שנת 1575, השנה שבה צונזר כתב היד בפעם הראשונה, מסתבר שהמגיה שסימן את העיגולים המזונובים בכתב יד קאופמן פעל בסביבות שנת 1575. שנה זו מאוחרת כשמונים שנה מן הדפוס הראשון של המשנה,²⁰ ונתון זה מתאים לעובדה שרבות מן ההגהות המסומנות בעיגול מזונוב מבטאות נוסח קרוב או זהה לנוסח הדפוסים.

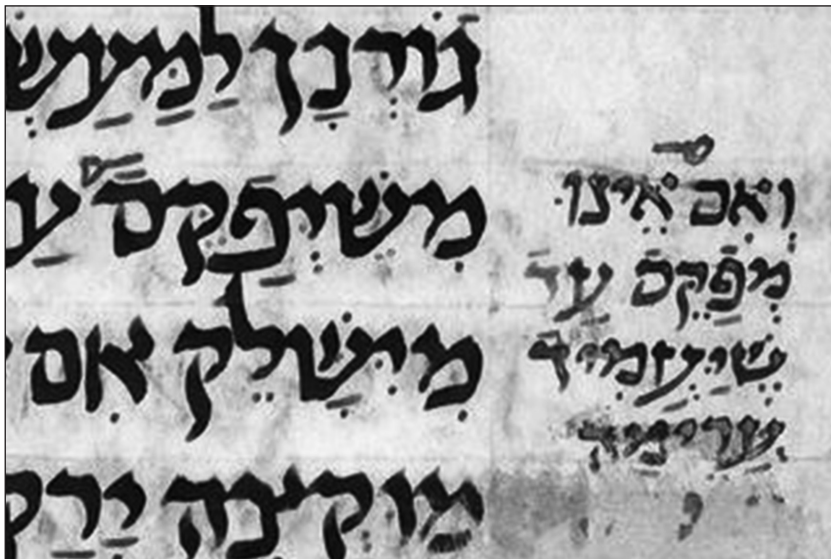
עובדה חשובה נוספת – המגיה אשר סימן את הגהותיו בעיגול מזונוב "אימץ" לעצמו הגהות שונות של מגיהים קודמים באמצעות סימון עיגול מזונוב על הגהתם. יתר מכן, עיון מדוקדק מראה שלעיתים מופיע בגוף הטקסט סימן קדום המפנה לעבר הגהה קדומה שבגיליון, ואת הסימן הקדום "תיקן" המגיה המדובר לעיגול מזונוב והוסיף עוד עיגול מזונוב מעל ההגהה שבגיליון. במבט ראשון קשה להבחין בתיקון. לדעתי הסיבה לאימוץ ההגהות נובעת מרצונו של מגיה זה להפנות את הקורא לנוסח הנכון בעיניו. כלומר כדי שהקורא לא יתבלבל בין שלל הנוסחים וההגהות סימן המגיה המדובר בעיגול מזונוב את כל הנוסחים הנכונים בעיניו, בין שיצאו מתחת ידו ובין שיצאו מתחת ידם של מגיהים קודמים.

ברכות ד, א: עיגול מזונוב המסמן הגהת נוסח. ההגהה כנוסח הדפוס ושונה מהנוסח הארץ־ישראלי.

19. נוסח הסופר של כתב יד קאופמן, נוסח כתב יד פרמה דה רוסי 138 ונוסח כתב יד קיימברידג', אשר על פיו נדפסה מהדורת לו.

20. דפוס נפולי רנ"ב, 1492.

מעשרות א, ה: הגהה בכתב יד הנקדן שהייתה מסומנת בגוף הטקסט
בסימון הרגיל של הנקדן (V). הסימון "תוקן" בגוף הטקסט לעיגול מזונב,
ומעל ההגהה סומן עיגול מזונב.

ה. סיכום

1. המידע על מבצעי הצנזורה באיטליה והשוואה של הגהות הצנזורה בכתב יד קאופמן להגהות שבקודקס המבורג 18 מלמדים כי מסתבר מאוד שיצחק מארלי הוא שכתב את הגהות הצנזורה בכתב יד קאופמן. עוד עולה כי ייתכן שהצנזורה הראשונה של כתב יד קאופמן נעשתה בפרארה.
2. עיון בהגהות נוסח המסומנות בעיגול מזונב מלמד שרבות מהן מבטאות נוסח קרוב או זהה לנוסח הדפוסים. על סמך נקודת המוצא שכל העיגולים המזונבים הם מידי מגיה אחד, ולאור העיגולים המזונבים המפנים להגהות הצנזורה ניתן לתארך את זמנן של הגהות הנוסח המסומנות בעיגול מזונב לסביבות שנת 1575, שהיא השנה שבה צונזר כתב היד בפעם הראשונה. שנה זו מאוחרת כשמונים שנה מן הדפוס הראשון של המשנה, ונתון זה מתאים לעובדה שרבות מן ההגהות המסומנות בעיגול מזונב מבטאות נוסח קרוב או שווה לנוסח הדפוסים.
3. התבוננות מדוקדקת בהגהות המסומנות בעיגול מזונב מלמדת שכמה מהן יצאו מתחת ידיו של מגיה קדום ואף היו מסומנות תחילה בסימון אחר, והמגיה שסימן את הגהותיו בעיגול מזונב "אימץ" אותן לעצמו בשינוי הסימון הגרפי הקדום שהיה עליהן לעיגול מזונב.

4. התרשמותי הכללית היא שעוד יש לחקור הרבה בעניין הקשרים שבין כתב יד קאופמן ובין קודקס המבורג 18, הן בהשוואת כתב היד של המגיהים השונים שבשני כתבי היד הן בניתוח הדיו של כתב יד קאופמן והשוואתו לניתוח הדיו שנעשה לקודקס המבורג 18.

קיצורים

בית-אריה, קודיקולוגיה = מ' בית אריה, קודיקולוגיה עברית, web.nli.org.il (גרסה 0.9)

בר-אשר, מבוא = מ' בר-אשר, "עם הופעת המהדורה הזאת", המשנה לפי כתב יד קאופמן, א: זרעים ומועד, ירושלים תשע"ז

גולדברג, עירובין = א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו
ממן, אוצרות = א' ממן, אוצרות לשון: כתבי היד וקטעי הגניזה בחכמת הלשון מאוסף בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק וירושלים תשס"ו

מתכ"י = המכון לתצלומי כתבי היד העבריים בספרייה הלאומית בירושלים
פופר, הצנזורה = W. Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, New York = 1969 (1899)

קראוס, כ"י קאופמן = S. Krauss, "Die Kaufmann'sche Mischna-Handschrift", *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 51, 4 (1907), pp. 445–461

רז-קרקוצקין, הצנזור = א' רז-קרקוצקין, הצנזור, העורך והטקסט: הצנזורה הקתולית והדפוס העברי במאה השש עשרה, ירושלים תשס"ה

ריג, קודקס = G. Reeg, "Codex hebraicus 18 and Codex hebraicus 53 in the Hamburg State and University Library – 'Corrected by Yiṣḥaq of Arles'", *Jewish Manuscript Cultures* (Studies in Manuscript Cultures, 13), ed. I. Wandrey, Hamburg 2017, pp. 363–420

THE ACADEMY OF THE HEBREW LANGUAGE

LEŠONENU

A Journal for the Study of the Hebrew Language
and Cognate Subjects

Vol. 82, No. 3
June 2020

Jerusalem

Contents

Articles

Yoel Elitzur	The <i>Matres Lectionis</i> in Biblical Hebrew: A New Approach	229
Emmanuel Mastey	The Etymology and Meaning of אֶגְרִטָּלִי (Ezra 1:9)	240
Simcha Gershon Bohrer	Censorship and “Tailed Circle” Glosses in MS Kaufmann of the Mishnah	251
Tamar Zewi	The Orthography of the Hebrew Incipits in Early Genizah Fragments of Saadya Gaon’s Translation of the Pentateuch	261
Ali Watad	Who Composed the Arabic Column of <i>haMelits</i> , the Trilingual Hebrew–Arabic–Aramaic Dictionary?	284

The Historical Dictionary Project

Alexey (Eliyahu) Yuditsky & Dina Socol	How the Elephant Got his Trunk in Hebrew	296
--	--	-----

Remarks and Replies

Michael Sokoloff	The Original Name in Aramaic of the Letter <i>bet</i>	301
------------------	--	-----

Reviews

Adam Bin-Nun	<i>The Masoretic Accentuation of the Hebrew Bible According to the Medieval Treatise Horayat Haqore</i> by Ilan Eldar	303
--------------	---	-----

English Summaries		V
-------------------	--	---

Simcha Gershon Bohrer

Censorship and “Tailed Circle” Glosses in MS Kaufmann of the Mishnah

The margins of MS Kaufmann of the Mishnah (Budapest A50) feature many glosses. Consideration of censors’ marks and signatures, and of graphic signs, tailed circles in particular, led to a proposed identification of the “corrector” of MS Kaufmann.

In line with a papal bull issued in 1554 all manuscripts and printed books had to undergo “purification” or “correction”, namely, removal of problematic passages. In the context of local Italian censoring campaigns, the words גוי or נכרי were replaced eighteen times with עַעֲזָ (oved avodah zarah – idolater) in MS Kaufmann. “Tailed circles” direct the reader to some of these corrections. Additionally, at the beginning of Tractate Avodah Zarah, a censorship gloss pertains to the entire tractate. The final page bears the signature of the first censor: Franguellus, 1575.

Based on comparison to Hamburg Codex Hebraicus 18 (IMHM: F 881), also censored by Franguellus and “corrected by Yitzhak of Arles”, and the identity between the handwriting of the עַעֲזָ corrections to the mishnayot in the Hamburg Codex and the same corrections in MS Kaufmann, it appears that the Kaufmann manuscript was “corrected” in Ferrara by Yitzhak of Arles, and that the censor Franguellus only affixed his signature at the end.

The article also notes the similarity between many of the corrections marked with a “tailed circle” in MS Kaufmann and the text of the printed editions of the Mishnah. This similarity is attributed to the fact that these corrections, most likely the work of a single annotator, were marked some eighty years after the publication of the first printed edition of the Mishnah. Occasionally, the annotator who indicated his glosses with a “tailed circle” attributed to himself glosses of other annotators by marking theirs with a “tailed circle”, even transforming an earlier sign referring to a gloss into a “tailed circle”.